

ATATÜRK DÖNEMİNDE PARA POLİTİKASI

(1923-1938)

GÜLSÜN GÜRKAN YAY*

I. GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından cumhuriyeti kuran yönetici kadronun, yeni bir devlet kurarken temel ideali "batılılaşmak"tı. Batılılaşmak kavramı, hem yaşam biçimi ve hukuk sistemi olarak Batı uygarlığını örnek almak, hem de batıda boy göstermiş sanayi kapitalizmini ülkenin zor koşulları altında gerçekleştirmek anlamını taşıyordu. Kapitalist sistemin 1923 koşullarında içinde bulunduğu sarsıntılı döneme rağmen, cumhuriyeti kuran kadronun batılılaşma hedefinde sapma olmamıştır.

Batı ülkelerinde gerçekleşmiş hayat standardını sağlayan ve ekonomik gelişmişliği yaratan temel etken sanayileşme olduğuna göre, kurucu kadronun iktisat politikalarındaki temel hedefi de belirlemiş oluyordu: *Sanayileşme ve bunu özel sektör eliyle gerçekleştirme*. Ancak ülkenin içinde bulunduğu mevcut koşulların, Osmanlıdan devralınan iktisadî mirasın ve dünya konjonktürünün etkileri, 1923-1938 yılları arasındaki iktisat politikalarını saptamada önemli kısıtlamalar yaratmıştır. Bu dönemde yukarıda sözünü ettiğimiz temel hedef değişmemekle birlikte, uygulanan politikalarda farklılaşmalar olmuştur.

Atatürk dönemi olarak adlandırdığımız 1923-1938 arası yıllar, genel olarak iki alt döneme ayrılarak incelenebilir. İlki, 1923-1929 arası, nispeten devlet müdahalelerinin daha sınırlı olduğu "liberal" olarak nitelendirilen dönem; ikincisi ise devletçi iktisat politikalarının geniş şekilde uygulandığı 1930-1938 arası dönemdir.

İnceleyeceğimiz bu dönemi, iktisat politikası stratejisi çerçevesinde iki ayrı alt döneme ayırsak da, bir bütün olarak Atatürk döneminde uygulanan para politikasında değişiklik olmamıştır. Enflasyondan kaçınma amacına ula-

* Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

şabilmek için, sıkı para politikası uygulanmasından, bütçenin denk tutulmasından ve TL'yi değerli ve istikrarlı bir para olarak tutma gayretinden taviz verilmemiştir. Ancak her iki döneme özgü koşullar bu amaçlara ulaşmada farklı stratejiler uygulamayı zorunlu kılmıştır.

II. DEVLETİN ROLÜNÜN SINIRLI OLDUĞU "LİBERAL" YILLAR (1923-1930)

1923-1930 arasındaki yıllarda, devletin ekonomiye müdahalelerinin sınırlı kaldığını, daha çok millileştirme, kamu tekelleri yaratma, bazı kamu bankaları kurma ve demiryolları yapımında yoğunlaştığını; buna karşılık özel sektör yaratma konusunda devletin teşviklere yöneldiğini ve tarım kesimini desteklediğini görüyoruz. Bu temel ilkelerin İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla şekillendiği söylenebilir. Lozan Konferansı'nın çeşitli tartışmalarla çıkmaza girip kesildiği bir sırada 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi, öncelikle ülke içindeki farklı kesimlerin (sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi kesimleri) sorun ve isteklerini dikkate almak (Ökçün, 1971: 2, 244); ikinci olarak da yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçim hakkında fikir vermek için toplanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 32). Kongrede sıkça sözü edilen "Millî Ekonomi" kurma arzusu, İttihat-Terakki döneminde oluşturulmaya çalışılan millî burjuvazi yaratma politikasının devamı niteliğini taşımakta; millî ekonomi ile işe, Türk olan girişimcilerin, yabancı ve azınlık tüccarın yerine geçtiği ve Türk sermayeli bankaların yabancı bankaların yerini aldığı bir ekonomi kastedilmektedir.

Kongrenin kararlarıyla temel ilkeleri belirlenen iktisat politikası, devletin rolünü "jandarmalığa" indirgeyen bir liberal ekonomiden çok, liberal ekonomi modelinin işleyişini sağlamak için devlete çok daha aktif rol yüklemekteydi. Mustafa Kemal "*kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmayacağını, ama devletin hiçbir piyasayı da başı boş bırakmayacağını*" açıklıkla belirtiyordu (Ergin, 1977: 10).

A.H. Başar "Barış Dünyası"nda yazdığı yazılarında "*Gazi özel teşebbüs ve sermayeye dayanan bir rejime o kadar bağlıydı ki, müteşebbis ve sermayedarın bulunmayışı onu ümitsizliğe düşürmüyordu. İzmir İktisat Konresinden sonra liberal ve ferdiyetçi yolun bir hayal olduğunu anlamasına rağmen, Gazi'nin devlet yardımıyla her ne pahasına olursa olsun, özel teşebbüs ve sermayeye dayanan bir rejimi yaratma gayretine giriştiğini görüyoruz*" diyordu (Başar, 1962:6 ve 10).

1923-1930 yılları arasında devletin müdahalelerini sınırlı kılan başka önemli nesnel koşullar da vardır. Bunların başında, Lozan Barış Anlaşması'nın Türkiye Cumhuriyeti'ni, imparatorluk devri son gümrük tarifelerinin (1916 tarihli ve ağırlık esasına dayanan spesifik tarifinin) 1923-1928 yılları arasında da değişmeden uygulamaya zorlayan hükmüdür. Bu hüküm Türkiye'nin, dış ticaret politikasına müdahalelerini sınırlayıcı önemli bir etken olmuştur (İlkin ve Tekeli, 1977:68).

Bunun yanı sıra, devletin anlaşmaları gereği, 1930'a kadar Osmanlı Bankası'nın yerini alabilecek bir merkez bankası kuramaması ve buna bağlı olarak bilinçli bir para politikasını uygulayamamasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin Osmanlı döneminde aşırı vergi yüküyle boğulmuş halkı rahatlatmak ve geniş toplum kesimlerini yeni yönetime karşı olumlu etkilemek için 1925'de Aşar Vergisini kaldırması ve bunun yerine geçecek bir yeni vergilemeye gitmemesi de aslında devlet açısından önemli bir gelir kaybı yaratmaktadır.

İktisat politikalarının yönlendirilmesinde, kurucu kadroyu sınırlayan bir diğer önemli etken de iktisadî konularda bilgi birikiminin ve yetişmiş eleman sayısının yetersizliği olduğu için, asker kökenli yönetici kadro, daha çok geçmişin acı tecrübelerinden ve kendi sağduyularından yararlanarak bir ölçüde deneme-yanılma yoluyla iktisat politikalarını oluşturmuştur. Bunun en iyi örneği de, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşadığı enflasyon tecrübesinin etkisiyle yönlendirilen para politikası olmuştur. Bu tecrübenin etkisiyle, bir ülkenin karşılaşılabileceği en büyük tehlikelerden birinin enflasyon olduğu görüşü öylesine etkili bir şekilde içlere sinmiştir ki kurucu kadronun iki şefi –Mustafa Kemal ve İsmet Paşa– büyük bir titizlikle 1938'e kadar emisyonlardan kaçınmışlardır (Ergin, 1977:57). Hatta Kurtuluş Mücadelesi bile emisyonsuz, başka kaynaklara başvurularak yürütülmüştür (Eldem, 1973: 401- 4067). Enflasyon korkusu "*sağlam para-denk bütçe*" anlayışıyla desteklenmiş; iktisat politikasında devletin birincil amacı bütçe denkliliğini sağlamak olmuştur. Yapılması gereken ikinci iş ise dış ticaret denkliliğinin sağlanması, böylece paranın hem altına hem de itibarlı paralara karşı (başta sterlin) değer kaybının önlenmesidir.

A. 1923-1930 DÖNEMİ PARA POLİTİKASI

Bilindiği gibi para politikasının temel amacı, parasal büyüklükleri etkileyerek iktisat politikasının temel amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır. Bu amaçların başında da fiyat istikrarının sağlanması, ödemeler dengesinin gerçekleştirilmesi, ekonomik büyüme ve tam istihdamın gerçek-

leştirilmesi gelir. Bu amaçların öncelik sırası, ülkenin sosyo-ekonomik, politik, yapısal ve konjonktürel koşullarına göre değişmektedir. Bu temel amaçları gerçekleştirmede para politikasının hangi teknik ve araçları kullanacağını saptanması da önemlidir.

Cumhuriyeti kuran kadronun temel hedefinin, her koşul altında enflasyondan kaçınma ve bu bağlamda fiyat istikrarını ve paranın değerini koruma hedefini öncelikli olarak seçtiklerini daha önce belirtmiştik. Bu, daha çok geçmiş olumsuz tecrübelerin yarattığı bilinçli olmayan ama saplantı halini almış bir hedefti. Fakat bu amacın saptanmış olması, uygulanması gereken para politikasını teknik ve araçlarının bilinçli bir şekilde seçilip uygulanmasına yetmiyordu. Gereken ekonomik bilgi yoksulluğunun yanı sıra, para politikasını yönlendirecek kurumların da olmayışı, dönem boyunca yönetici kadroyu, hedeflerine el yordamıyla ulaşma yoluna itmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yedi yılında merkez bankasının olmaması, para politikası açısından çok ciddi sınırlamalar yaratmıştır. Bilindiği gibi, merkez bankaları, ekonomideki emisyon miktarını doğrudan doğruya saptayabildikleri gibi, para arzını oluşturan diğer parasal büyüklükleri (vadeli ve vadesiz mevduatlar, krediler) de dolaylı yollardan etkileme, daraltıp, genişletme olanağına sahiptirler. Cumhuriyet hükümetleri, Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarını önce 1925'e daha sonra da 1935'e kadar uzattığı halde, bu dönem içinde Osmanlı Bankasıyla ilişkilerin güvene dayanmaması nedeniyle, hiçbir şekilde bankanın kaynaklarına başvurma yoluna gitmemiş, bir merkez bankasının kurulmasına kadarki geçiş döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan banknot miktarını hiç artırmadan aynen sabit tutma yolunu benimsemiştir. Gerçek bir merkez bankasının olmaması durumunda, kredilerin kontrolü ve tanzimi için gerekli olan reeskont oranları politikası, kanunî karşılık oranları veya açık piyasa işlemleri gibi faaliyetler söz konusu olmadığından, dönem boyunca gelişen ve sayıları artan bankalar büyük bir serbesti içinde hareket etme imkanı bulmuşlardır. Cumhuriyet hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı kağıt para hacmini sabit tuttuğundan, bankalar "banka parasını" yaratarak hiçbir şekilde sınırlandırılmamış bir para politikasını uygulama imkanı bulmuşlardır.

Osmanlıdan devralınan para miktarı, I. Dünya Savaşı içinde yedi tertip olarak çıkarılan, karşılığı altın ve Alman hazine bonalarından oluşan 161.018.663 liralık kağıt paradan oluşuyordu. Savaşın sonunda Almanların galip devletlere Versailles-St. Germain (1919) ve Lozan Anlaşmaları ile altın-

larını vermek zorunda kalmaları ve Almanya'nın 1920-1923 arasında yaşadığı hiperenflasyon sonucu hazine bonolarının kıymetlerini yitirmesi sonucu, bu para tümüyle karşılıksız kalmış (Ete, 1938: 8); 2.270 TL'lik kısmı da çeşitli nedenlerle dolaşımdan kaybolduğundan cumhuriyet hükümetine 158.748.563 TL'lik kağıt para devredilmişti (Derin, 2940: 150; Köklü, 1947: 27).

Cumhuriyet döneminde devlet, yeni para basımına gitmediğinden, 1926'da bozuk para miktarını 5 milyona çıkarırken, tedavül hacminde şişkinlik yaratmamak için kağıt para miktarını 153.748.563 liraya indirdi. 1928'de ise 5 milyon liralık bozuk para çıkarıldı ki bu, cumhuriyet Türkiye'sinde yeniden ve açıktan çıkarılan ilk parayı oluşturuyordu (Köklü, 1947: 29). Bu dönemde parayla ilgili bir diğer işlem de, üzerinde hala Duyun-u Umumiye İdaresi'nin, bu para hamillerine olan borçlarını harp sonunda alın olarak ödeyeceğini yazan kağıt paraların yenileriyle değiştirilmesiydi. Bu işlem 1927'de Osmanlı Bankası tarafından Londra'da Delarue firmasının bastığı yeni banknodarla değiştirilmek suretiyle gerçekleştirildi (Keyder, 1978: 212).

Hükümetin elinde tedavüldeki kağıt paraya karşılık olarak, sikke, külçe ve döviz halinde 300.000 altın liralık bir tutarla 116.5 milyon Fransız fransızından oluşan bir fon kalmıştır. Bu toplam 15 milyon lira kadar tutan karşılık, piyasadaki toplam paranın % 10'u kadardı (Effimianidis, 1936: 10-19). Bu karşılıksız kağıt para miktarına karşılık, I. Dünya Savaşı başlamadan önce ülke içinde miktarı çeşitli kaynaklarda farklı olarak belirtilen (32 veya 47 milyon) altın stokunun bulunduğu bilinmektedir (Eldem, 1970; İlkin ve Tekeli, 1981: 194). Savaş içinde ve sonrasında bu altının bir kısmı ülke dışına çıksa da, bir kısmının halkın elinde gömüldüğü tahmin edilmektedir.

1. BANKACILIK

Para emisyonunun bu kadar sıkı tutulması, yeni kurulmuş ve gelişme çabalarına girişmiş bir ülkede, üretim ve iş olanaklarını sınırlıyordu; özellikle ticaret ve tarım kesiminin para talebinin artması karşısında devletin baştan beri destekte bulunup geliştirmeye çalıştığı millî bankacılık kesiminin etkinliğini artırdığını ve atak yaptığını görüyoruz.

II. Meşrutiyetten beri millî sermaye ile çoğu yerel olmak üzere pek çok banka kurulmuş olmakla birlikte millî bankacılık arzulanan ölçüde gelişmemiş, kredi piyasası yabancı bankaların egemenliği altında kalmıştı. 1923 yılı sonunda 18'i millî, 17'si yabancı toplam 35 banka faaliyette bulunuyordu.

Türk bankaları içinde tüm ülke düzeyinde örgütlü bulunan tek banka 1888'de kurulan ve tarım kesimine kredi veren Ziraat Bankası'ydı. Yabancı bankalar daha çok dış ticareti finanse ediyor ve tarımsal ürün ihracatçılarına kredi veriyorlardı. Ülkenin daha çok ithalat-ihracat faaliyetlerine dayalı olan bu bankalar sistemi, ülke koşullarından çok dış dünya koşullarından etkilenmekte ve dış dünyadaki bunalımları ülke içine taşınan bir mekanizma oluşturmaktadır. Nitekim 1926'dan itibaren kapitalist Batı dünyasının içine girdiği bunalım Türkiye'ye yansımış; iç piyasanın para ve kredi talebi karşılama namaz olmuştur.

Cumhuriyet hükümetinin İzmir İktisat Kongresi'nde özel önem verdiği konuların başında millî bankacılığın geliştirilmesi geliyordu. 1923-1930 döneminde bankacılık alanında ikilî bir gelişme gözlenmiştir. İlki, devletin doğrudan doğruya yardım ve desteğiyle kurduğu ve yabancı bankalarla rekabet edebilecek güçteki büyük ölçekli bankalar; ikincisi ise, özellikle 1926'dan itibaren dünya bunalımının da etkisiyle yabancı banka kredilerinin daralması sonucunda yöresel para talebini doyumaya çalışan ve sayıları hızla artan küçük yöresel bankalar.

Yöresel bankaların çoğu malî ve iktisadî düşüncelerle çalışmaktan çok yöredeki nüfuzlu kişilerin çıkarlarına hizmet eden, asgari sermaye ile kurulmuş bankalardı. Bunların sayısı 1923-1925 arasında 4 iken, 1926-1929 arasında 20'ye çıkıyordu (Silier, 1975: 505; Hines, 1936:68).

Bu yöresel bankaların dışında 1929 yılına ulaşıldığında devlet yardım ve aracılığıyla Türk bankacılık sistemi, içinde Ziraat Bankası yeniden organize edilmiş; Sanayi ve Maadin Bankası (1925), Emlak ve Eytam Bankası (1926) gibi ihtisas bankaları ile İş Bankası (1924) gibi ana bir ticaret bankası kurulmuş bulunuyordu.

Devletin yoğun desteğinin yanı sıra ülkenin ekonomik koşulları (ülkede sermayenin kıt oluşu, iç pazarın bütünleşmemiş olması) ve bankalar sistemini düzenleyecek temel bir yasanın olmaması nedeniyle bankaların büyük bir serbesti içinde faaliyet göstermeleri onların büyük karlar elde ederek çalışmalarına neden oldu. Türk bankaları, yabancı bankaların yerini köklü bir biçimde almasalar da 1923-1930 döneminde sayılarında, şube ve mudi sayıları ile mevduat miktarlarında önemli gelişme kaydettiler. Özellikle Ziraat ve İş Bankası hızla artan miktarda mevduat topladılar (Saka ve Tahsin, 1930: 93).

Tablo 1'den millî bankalardaki gileşimi izleyebiliriz.

TABLO 1

Yıllar	Banka sayısı	Tasarruf mevduatı ^A (bin TL)	Toplam mevduat (bin TL)	Mudi sayısı ^A
1924	20	3.608	16.745	4.943
1925	24	4.886	52.532	7.308
1926	24	7.223	44.335	11.045
1927	31	12.705	63.306	21.424
1928	39	17.468	91.864	33.018
1929	43	22.192	133.499	53.216
1930	45	27.104	134.825	76.465

Kaynak: Akgüç, 1975: 69

^A Derin, 1940: 51

Kağıt para arzının sabit tutulduğu bu dönemde, piyasadaki para talebi artışını karşılamada bankaların yarattığı kaydi paranın önemi çok artmıştır. Ne kadar kaydi para yaratıldığını anlamak için iki göstergeye bakmak gerekir. Bunlardan biri, para gibi kullanılan banka mevduatlarıdır ki bunlar vadeli mevduatlar dışındaki tüm mevduatlardır. Kaydi paranın doğabilmesi için bu mevduatın bulunması da yeterli değildir; ödemelerin çekle yapılmaya başlaması ve bu çeklerin değiştirilebileceği bir takas sisteminin kurulması gerekir. Türkiye'de bu konudaki önemli gelişme, 1922'de İstanbul'da takas odasının kurulması ve takas edilen senet miktarının kaydının tutulmasıdır (İlkin ve Tekeli, 1981: 192). 1922-1930 yılları arasında, takas odası işlemleri iki misli artmıştır. 1922'de takas edilen miktar 287.697.000-TL iken, 1930'da 566.104.000- TL'ye çıkmıştır (Hines, 1936: cilt 5:57).

Tablo 2'de dönem boyunca vadeli-vadesiz ve toplam mevduattaki gelişme ve para arzı rakamları yer almaktadır.

TABLO 2

Yıllar	Vadeli mevduat (* (milyon TL)	Toplam mevduat ^a (milyon TL)	Vadesiz mev- duat (milyon TL)	Para arzı (kağıt para + vadesiz mevduat)	Banka pa- rasının payı (%)
1924	5.8	76	70	230	30
1925	7.5	89	81	241	34
1926	10.3	117	107	267	40
1927	16.9	129	112	272	41
1928	22.5	171	148	308	48
1929	27.2	211	184	344	54

Kaynak: Tezel, 1982: 111

Keyder, 1978: 212

(*) Vadeli mevduat, milli ve yabancı bankalardaki tasarruf mevduatları toplamına eşit olarak düşünülmüştür. Vadesiz mevduat ise, toplam mevduat farkına eşittir. Para arzı, dolaşımdaki kağıt para ve madenî para toplamı 160 milyon TL olarak düşünülmüşür hesaplanmıştır.

Tablodan görüldüğü gibi, toplam mevduatta 1924-1929 arasında % 180'lik bir artış olmuştur. Aynı dönem içinde milli bankalardaki mevduat artışı % 700'dür (Tablo 1). Toplam mevduat içinde milli banka mevduatlarının payı ise, yıllara göre şöyledir: 1924'te % 22; 1925'te % 59; 1926'da % 38; 1927'de % 49; 1928'de % 54; 1929'da % 64'tür (Tablo 1 ve 2). Toplam para arzı içinde banka parasının payının giderek arttığını gözlemek mümkün olmaktadır. Banka parası; yetersiz olmakla beraber piyasanın ihtiyaçlarını bir ölçüde karşıladığı söylenebilir.

Dönem içinde cari üretici fiyatları ile GSMH, 1924'de 1203 milyon TL den 1929'da 2073 milyon TL ve yükselerek % 72'lik bir artış göstermiş; fiyatlar ise aynı dönemde % 12 artmıştır (bkz. Tablo 3). Fiyatlardaki bu düşük oranlı artışa bakılırsa toplam reel üretimdeki artış oldukça yüksektir. Üretimdeki bu artışı, kaydi para miktarındaki artışla açıklayabiliriz.

TABLO 3

Yıllar	GSMH (milyon TL) (cari üretici fiyatlarıyla)	Fiyat endeksi TEFE 1948=100	GSMH deflatörü 1948=100
1924	1203.8	30.9	35.8
1925	1525.6	32.5	40.2
1926	1650.5	33.7	36.8
1927	1471.2	33.4	37.6
1928	1632.5	34.3	37.6
1929	2073.1	34.8	39.3

Kaynak: Bulutay-Tezel-Yıldırım (1974): Tablo 8.2A ve 8.2B; Ek Tablo 25

Dönem boyunca mevduatlardaki artışı, bir ölçüde yüksek mevduat faizlerine bağlayabiliriz. Faiz oranları hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte, oldukça yüksek oldukları, özel bankaların daha yüksek faiz oranları uyguladığı bilinmektedir. 1927-1932 yılları için yapılan bir çalışmaya göre, 1927'de 28 bankadan 24'ü vadeli mevduata % 5 ila % 10 arasında faiz vermektedir. Vadesiz mevduata daha düşük faiz verilmekle birlikte, oranlar arasındaki fark fazla değildir. Kredilere uygulanan faiz oranları da çeşitli nedenlerle yüksektir. Aynı araştırmaya katılan 23 bankadan 12'si % 12'den fazla faizle kredi vermektedirler (Hines, 1936: 52-58). Kredi talebinin kredi arzına göre çok yüksek olması, bankalar arası rekabetin çok sınırlı olması, mevduat bankalarının yüksek maliyetlerle çalışması ve faizle ilgili doğrudan hiçbir yasal düzenlemenin bulunmaması; kredi faizlerindeki yüksekliğin nedenlerini oluşturmaktadır. Genellikle yabancı banka kredilerinin yerli banka kredilerine göre daha elverişli koşullara sahip olduğu bilinmektedir (Saka ve Tahsin, 1930: 84).

2. PARANIN İSTİKRARI SORUNU ve 1929 KAMBIYO BUNALIMI

Para politikasının ikinci temel hedefi, savaş yılları içinde altın ve sterlinge göre devamlı değer kaybeden Türk lirasının 1923'den itibaren istikrarlı bir para haline getirilmesidir. Tamamen karşılıksız, itibarı devlete dayanan ve sabit tutulan baz paranın (monetary base) değeri, ülkede pazara sunulan mal ve hizmetlerin miktarı ile paranın tedavül hızına göre yani piyasadaki koşullara göre dalgalanmaya bırakılmıştır. Ancak bir merkez bankasının ol-

maması nedeniyle paranın istikrarını sağlamak amacıyla baz paranın sabit tutulması, para talebindeki mevsimlik değişikliklere uyumu güçleştirmekte, parayı elastikiyetten yoksun hale getirmekte ve para sisteminin başlıca sorununu oluşturmaktaydı. Ülkenin tarımsal üretim yapısına bağlı olarak, tarımsal ürünlerin ihracat mevsiminde (ağustos-kasım arası), Türk lirasına olan talep aruşı nedeniyle para değeri yükselmekte; aralık-nisan ayları arasında ise, yabancı para talebi arttığından TL değer kaybedip, yabancı paralar değer kazanmaktadır. İhracat ve ithalat mevsimlerinde Türk parasının değerindeki bu dalgalanmalar üretici aleyhine bir fiyat makası oluşturmaktadır. Bu fiyat makası, cumhuriyetin ilk yıllarında % 30'lara ulaşırken zaman içinde bir dengeye kavuşsa da 1926'da bile % 11 dolaylarındadır (Tekeli ve İlkin, 1981: 220-221).

Türk parası, iki farklı esasa göre paritesini korumak durumundaydı. Ülkede geçimlik ekonominin hakim olduğu bölgelerde altın kullanılmakta olduğundan, iç piyasada paranın altına göre paritesi önemliyken; dış ticarete de esas para sterling olduğu için, sterline göre paritesini koruması gerekmektedir. Tablo 4'den, TL'nin 1924-1930 arasında altın ve sterline göre durumunu izleyebiliriz:

TABLO 4

Altın Fiyatları ve Döviz Kurları

Yıllar	Altın liranın krş. olarak karşılığı	1 sterlin (krş)	1 dolar (krş)
1923	707	-	-
1924	815	839.5	188
1925	813	894	183
1926	809	934	191
1927	826	950	195
1928	830	956	197
1929	874	1008	209
1930	917	1032	212

Kaynak: *İstatistik Yıllığı*, cilt 11 (1939-40), s. 370, 371, 375.

Görüldüğü gibi, Türk lirası 1925-1928 arasında altına göre istikrarlı sayılabilecek bir durumdadır. Hatta 1925-1926 yıllarında bir miktar değer kazanmıştır. 1924 fiyatlarına göre % 1-2 derecesinde dalgalanan kurlar, 1929-1930 yıllarında şiddet kazanmış ve TL altına göre 1929'da % 7, 1930'da % 12 oranında düşüş göstermiştir.

Sterlinge göre ise devamlı bir değer düşüklüğü söz konusu olmakla beraber, TL'nin 1924-1928 arasında yıllık ortalama % 4-5 oranındaki değer kaybı o günün koşullarında bile tamamen piyasaya bırakılmış bir para için büyük bir değer kaybı sayılmamalıdır. Fakat bu değer kaybı 1929-1930 yıllarında şiddetlenmiş, 1924'e göre % 23'lük bir değer kaybı ortaya çıkmıştır ki bu, dönem boyunca devam eden ödemeler bilançosu açığının 1929-1930 yıllarında çok hızlı artmış olmasıyla açıklanabilir.

TABLO 5
Dış Ticaret

Yıllar	İthalat (cari fiyadlarla milyon TL)	İhracat (cari fiyatlarla milyon TL)	Fark	İhracat/İthalat oranı (%)
1923	144.8	84.7	-60.1	58.8
1924	193.6	158.9	-34.7	82.3
1925	242.6	193.1	-49.5	80.0
1926	234.6	187.7	-46.9	80.3
1927	211.4	158.4	-53.0	74.3
1928	223.5	173.5	-50.0	77.6
1929	256.3	155.2	-101.1	60.4
1930	147.6	151.5	+3.9	102.6

Kaynak: *İstatistik Yıllığı*, cilt 11 (1939-40): 265.

Dış ticaret ve ödemeler dengesi açıklarının dönemin başında (1924-1928 arasında) nispeten daha düşük olmasının nedeni, bu dönemdeki tarımsal üretimdeki artış ve tarımsal ürün ihracatının, ithalatı nispeten karşılayabilmesidir. 1928'den sonra üst üste gelen kötü ürün yılları ihracatı düşürürken; ithalatta da ciddi artışların olması dış ticaret açığını büyütüştür. İthalatta özellikle 1929'daki artışın temel sebebi, Lozan Anlaşması ile kabul edilen 1916 Gümrük tarifelerinin 1929'dan sonra değiştirilmesi uygulaması-

nın başlamasından önce eski tarifeden yararlanmak isteyen tüccarların aşırı ithalata yönelmesidir. Bu durum yabancı paraya talebi artırdığından TL'nin aşırı değer kaybetmesine neden oldu. İkinci bir neden, ülkenin 108 milyon TL tutarındaki Osmanlı borçlarının ödenme süresinin 1929'da başlamasıdır. 1929'da ihracat gelirinin % 10'una, genel bütçe gelirlerinin % 8'ine denk bir borç yükü getiren ilk taksit ödenmiştir (Tezel, 1977: 212). Bu ağır dış yükümlülüğe, hükümetin demiryolu politikası gereğince yaptığı harcamalar (yeni demiryolu yapımı ve yabancı kuruluşların imtiyazında bulunan hatların satın alınması) da eklenmektedir. Ayrıca Osmanlı Bankası da, millî bir merkez bankasının kurulmasına engel olmak veya kurulacak yeni bankanın sermayesine % 51 oranında katılmak için baskı yapmak amacıyla Türk lirasını desteklemekten kaçınmıştır (Derin, 1940: 152). Tablodan da görüleceği gibi, 1929'da ödemeler bilançosunda 100 milyonu aşan açığın % 68.5'unun ticaretten, % 24.2'sinin demir yolları için yapılan harcamalardan % 7.3'ünün ise Dünyu Umumiye'ye ödenen borçlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür (Köklü, 1947: 35).

Tüm verilere bakıldığında, bu dönemde Türk ekonomisinin belli oranda dış ticaret açığına ve parasının değerindeki düşüşe rağmen belli bir denge ve istikrar içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ekonominin son derece dışa açık olması, önemli ölçüde dış kaynaktan yararlanması ve üretimin çoğunluğunun doğrudan iklim koşullarına bağlı olan tarım kesimine dayanıyor olması; bu hassas dengeyi 1929 Dünya Bunalımı'nın yansımalarıyla birlikte alt üst etmiştir. Bunalımla birlikte kısıtlı sayıdaki tarımsal ihraç ürünlerinin dış piyasalarda fiyatlarının aşırı düşmesi, dış ticaret hadlerini Türkiye aleyhine çevirmiş, özellikle piyasaya açılmış ve dış ticaretle bağlantısı olan tarım kesimi çok olumsuz etkilenmiştir. İç ticaret hadlerinin de tarım aleyhine geliştiği görülmektedir. İç ticaret hadlerinin sanayi lehine değişmesine ve sanayi kesiminin Teşviki Sanayi Kanunu ile desteklenmesine rağmen, sanayi kesiminde de istenen canlanmanın gerçekleşmediği bir gerçektir.

1929 Dünya Bunalımının önemli bir diğer etkisi de, bankacılık kesiminde, yerel bankaların iflas şeklinde yansımıştır. 1926-1929 arasında sayıları hızla artan yerel bankaların çoğunun iflasa sürüklenmesi, bankalardan kredi alanların gerek kötü ürün yılları gerekse tarım ürünleri fiyatlarındaki düşmeler nedeniyle yüksek faizli kredileri geri ödeyememelerinden kaynaklanmıştır.

Hükümet bunalım karşısında, paranın istikrarını sağlayıcı ve bankaların durumunu düzeltici bir dizi kanun çıkarma yoluna gittiği gibi, 1927'den beri başlamış olan merkez bankası kurma çalışmalarını hızlandırmıştır. Hatta merkez bankası çalışmaları tamamlanıncaya kadar, merkez bankasının bir kısım görevlerini yapacak olan "Bankalar Konsorsiyumu" kurulmuştur.

Kambiyo bunalımında (TL'nin değerindeki aşırı düşüşte), 1929'un son aylarında Amerika'daki bunalımının Türk gazetelerine yansması, halk arasında doğan panik ve TL'nin değer kaybından korunmak için artan döviz talebi de etkili olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1977: 80).

Hükümet, bunalımın önlenmesinde ilk tedbir olarak 16 Mayıs 1929'da 1447 sayılı "*Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu*"nu çıkarmış; bu suretle serbest döviz alım satımı yasaklanarak spekülasyonun önlenmesi amaçlanmıştır. Bankalar da önceden belirlenen "*ihtiyaç listeleri*" dışında döviz satamayacaktır (Köklü, 1947: 35-36). Hükümetin döviz ve para piyasasını daha etkin bir şekilde kontrol altına almak için 20 Şubat 1930'da çıkardığı ikinci bir kanun da 1957 sayılı "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*"dur. Bu kanuna ek olarak çıkarttığı bir dizi kararname ile hükümet 1932'de takas ve kliring uygulamalarına başlayarak, dış ticaret kısıtlamaları ile paranın dış değerini koruma amacını bağdaşturmaya çalışmıştır (Köklü, 1947: 37).

3. BANKALAR KONSORSİYUMU VE MERKEZ BANKASININ KURULUŞU

Hükümet kambiyo piyasasının düzenlenmesi ve paranın istikrarı için alınan tedbirlerin yeterli olmaması üzerine, 1927'de resmen hükümet programına girmiş olan merkez bankası kurma çalışmaları tamamlanıncaya kadar, merkez bankasının bir kısım görevlerini yapacak olan "Bankalar Konsorsiyumu"nu kurdu. Kambiyo alım satımını idare etmek, spekülasyonu engellemek ve para değerinin belli sınırlar içinde dalgalanmasını sağlamak üzere millî ve yabancı bankaların Maliye Bakanlığı ile yaptıkları bir sözleşme ile özel bir şirket olarak kurulan konsorsiyumun sermayesi 1.225.000.- sterlindi. Sermayenin %41'i Maliye Bakanlığı, % 17'si millî bankalar, geri kalan % 42'si yabancı bankalarca sağlanıyor ve böylece % 58'i millî kuruluşların (devlet+özel millî bankalar) kontrolü altında oluyordu.

Bankalar konsorsiyumu kısmen başarılı olmuş; kısmen de çalışmalarında aksayan bazı yönler de olmuştur. Hükümetin ithalatı büyük ölçüde kısması;

kasım 1929'dan itibaren dış borç ödemelerine ilişkin transferleri durdurması, İtalya ve Rusya'dan alınan kısa vadeli krediler, konsorsiyumun faaliyetlerini kolaylaştırmıştır (Rist, 1930: 664-665). Ancak konsorsiyum TL'nin istikrarı için yeterli esnekliği sağlayamıyordu: Artan döviz talebine karşı elinde belirli bir döviz rezervi bulundurmasına rağmen, döviz arzı artığında bunları saun almak için gerekli Türk parasına sahip değildi; öte yandan döviz talebi artıp TL'nin değeri düştüğünde, döviz satışına karşılık elde ettiği TL'yi bloke edemediğinden, piyasada Türk parasının hacmini azaltarak döviz talebini kısıtlayıcı bir etki yaratamıyordu. Bunun üzerine 25 Eylül 1930'da, hükümete ve dolayısıyla konsorsiyuma, altın veya altına çevrilebilir döviz karşılığı para çıkarma yetkisi verildi (Köklü, 1947: 41).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 30 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla kurulmuş, ancak başta sermaye teşkili olmak üzere birtakım nedenlerle banka ancak 3 Ekim 1931'de sermayesinin % 40'ı ödenmiş olarak faaliyete geçebilmiştir.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, millî bir devlet bankası kurulması fikrinin, bu kadar gecikilerek hayata geçirilmesinde çeşitli etkenler rol oynamıştır: 1925'de imtiyaz süresi sona erecek olan Osmanlı Bankası'nın, 1924'de daha süre dolmadan imtiyazınının 1935'e kadar uzatılması da henüz koşulların olgunlaşmamış olduğunu göstermektedir. 1923-1930 arası, bu konuda bir geçiş dönemi kabul edilmiş; bankacılık konusunda gerekli deneyimin elde edilmesi ve millî bankacılığın güçlendirilmesi halinde bir millî bankanın daha işlevsel olacağı düşünülmüştür. Osmanlı Bankası'nın da, bu geçiş döneminde, Batı ile ilişkilerde aracılık etmesi ve hükümete maddî destekte bulunması beklenmiştir. Ancak dönem boyunca Osmanlı Bankası ile hükümet arasındaki ilişkiler güvene dayanmadan sürmüş, 1930'da İsmet Paşa Kayseri konuşmasında, açıkça bankanın faaliyetleri konusunda şikayetini belirtmiştir (Aydemir, 1966: 359).

Daha önce belirttiğimiz gibi, Dünya Bunalımı ve bunun Türkiye'ye bir kambiyo krizi olarak yansması merkez bankası kurma çalışmalarını hızlandırmış; çok çeşitli yabancı ülke uzmanlarına merkez bankasının kuruluşu, gerekliliği konusunda raporlar hazırlatılmıştır. Yabancı uzmanlardan (Hjalmar Schacht, Karl Müller Raporları) alınan raporların önemli bir kısmı bir merkez bankası kurulmasının erken olduğunu vurgularken; bazı raporlarda da (Hollanda Bankası idare meclisi başkanı Dr. Vissering'in ve İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ın raporları) hükümete bağlı olmayan ve AŞ

şeklinde örgütlenmiş bir ticaret bankasının (İş Bankası) merkez bankasına dönüştürülmesi önerilmektedir. Ancak Başbakan İsmet İnönü bu görüşü paylaşmıyordu. Hükümet kendisini memnun etmeyen bu raporlara rağmen çalışmalarını sürdürdü; Şubat 1930'da hazırlanan merkez bankası tasarısı, İş Bankası çevrelerinin istekleri üzerine son olarak Lozan Üniversitesi Profesörlerinden Leon Morfa'ya inceletilmiş ve onun önerileriyle tasarı son şeklini almıştır. Osmanlı Bankası'nın merkez bankasını engelleme/denetleme girişimleri de sonuçsuz kalmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 117).

Bankanın kurulmasında hükümet için bir engel teşkil eden kaynak sorununun, 14 Haziran 1930'da "The American Turkish Investment Corporation"la kibrit tekelinin devri için yapılan anlaşma ile elde edilen 10 milyon dolarlık borçlanmayla çözümlendiği anlaşılmaktadır (% 6.5 faizle alınan 10 milyon dolarlık bu borcun, yıllık ana para ve faiz ödemelerinin tutarı yaklaşık 1.6 milyon liradır. Ancak Amerikan Şirketi'nin Türkiye'ye ödemeyi yükümlendiği tutar 1.8 milyon lira olduğundan, Türkiye borç ödemeyecek yılda 200 milyon lira gelir sağlayacaktı) (Tekeli ve İlkin, 1977: 139).

30 Haziran 1930 tarihli Merkez Bankası Kanunu'na göre bankanın sermayesi 15 milyon liradır. Bankanın hisse senetleri dört gruba ayrılmıştır: A grubu hisse senetleri sermayenin % 15'i olup devlete aittir. B grubu hisse senetleri milli bankalara ayrılmış olup miktarı saptanamamıştır. C grubu hisse senetleri, sermayenin % 10 oranında olup yabancı bankalara ayrılırken, D grubu hisse senetleri Türk ticaret müesseselerine ve Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilere ayrılmıştır (Hines, 1934: 14; Zarakolu, 1973: 32-33).

Merkez Bankası ile getirilen sistemin çeşitli kesimlerin istekleri ve olayların gelişimince belirlendiği anlaşılmaktadır. Merkez Bankası'nın devletle olan ilişkileri, ticaret bankalarının istekleri yönünde belirlenmiştir. Hükümete ayrılan hisse senetlerinin, toplam sermayenin % 15'ini geçmemesi, önceki tasarılarda yer alan bankaları zorlayıcı ve kısıtlayıcı maddelerin nihai metinde bulunmaması, banknot ihracının çok sıkı kayıtlara bağlanması gibi hükümler de, yerli bankaların (özellikle İş Bankası'nın) ve rapor hazırlayan yabancı uzmanların devlet-merkez bankası ilişkileri konusundaki vurgulamaları etkili olmuştur diyebiliriz. 1920'ler boyunca süren paranın altına karşı değerinin saptanması anlamında paranın istikrarı sorunu kanunun birçok maddesinde yer almış, "altın karşılık" ilkesi, "esasları sonradan çıkarılacak bir kanunla tespit" şeklinde de olsa kanuna sokulmuştur (İlkin, 1975: 580).

III. 1930-1938 DEVLETÇİLİK YILLARI

A. DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ NEDENLERİ

1929 Dünya Bunalımının, Türkiye'ye bir kambiyo krizi olarak yansımaları ile, ülke ekonomisinin bozulan hassas dengesi, yöneticileri yeni iktisat politikası arayışlarına yöneltmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, TL'nin istikrarı için alınan bir dizi yasal tedbir ve merkez bankası kurma çalışmalarının yanı sıra, henüz kriz doğmadan önce başlanan ilk "ithal ikamesi" planlama çalışmaları (Şakir Kesebir Planı) (bkz. Tekeli ve İlkin, 1977) bu arayışların öncülüğünü yapmıştır. Bunların ötesinde pek çok içsel ve yapısal sorunların dış dünya koşullarıyla birlikte ivme kazanması, giderek devletin iktisadî faaliyete daha aktif ve yoğun katılımını ifade eden *Devletçilik* fikrini yaygınlaştırmaya başlamıştır.

Her şeyden önce, yönetici kadro, bütün destekleme çalışmalarına rağmen, özel sektörün istenilen sanayileşme hamlesini gerçekleştiremediğini gözlemlemektedir: Özel girişimci Teşvik-i Sanayi kanunu ile belirlenen pek çok teşvikten yararlanmakta olmasına rağmen, elinde yeterli sermaye olmadığından, altyapının, kredi imkanlarının ve nitelikli işgücünün yetersizliğinden olumsuz etkilenmekte ve daha karlı olan ticarî faaliyetleri tercih etmektedir (Şahin, 1995: 52). Bunun yanı sıra, tarihsel bir miras olarak Türk insanının her zaman ihtiyaçlarının karşılanmasını devletten beklemeye alışık olması ve Osmanlı bürokrat ve aydınlarından oluşan yönetici kadronun da bir ölçüde bu devletçi geleneği sürdürme eğiliminde olmaları; devletin rolünün daha etkileşmesinde rol oynamıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 54; Kongar, 1998: 352).

Kuruluş döneminin ilk yedi yılında ekonomide sanayileşme atılımının gerçekleşmemesinin yanı sıra, siyasî huzursuzluklar da yönetici kadrosu tedirgin etmektedir. Doğuda 1930'larda çıkan isyanlar, dâişıklı olarak gerçekleştirilen Serbest Fırka deneyimi (1930), halk kitlelerinin ekonomik ve siyasî hoşnutsuzluğunu yansıtmaktadır (Boratav, 1974). Atatürk ve hükümet yetkililerinin 1930'da çıktığı ve üç ay süren (Kasım 1929-Mart 1930) Anadolu gezisi, halkın sıkıntı ve şikayetlerini, ülkenin iktisadî durumunu gözler önüne sermeye yetmiştir (bkz. Başar, 1981).

İçerdeki bu gelişmelere 1929 Dünya Bunalımının yarattığı şartların eklenmesi ile iktisat politikasında yeni arayışların hızlanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan kriz, piyasa mekanizma-

sına olan güveni sarsmış; o ülkelerde de bir kaç yıllık bir bocalama döneminden sonra, liberal politikalara alternatif modeller geliştirmeye başlanmıştır ki bu uygulamaların çoğu birbirine benzemekte devlete daha etkin bir rol vermekte, müdahaleleri artırmakta özellikle dış ticarete serbestliği kısıtlayarak, takas-kliring biçiminde ikili ticaret anlaşmalarını yaygınlaştırmaktadır (ABD'de Başkan Roosevelt'in New Deal Politikası, İngiltere'de Keynes'in komisyon başkanlığını yaptığı İşçi Partisi'nin politikaları).

Kapitalist dünyadaki bu gelişmelerin Türkiye'yi de etkilemesinin yanı sıra, Türkiye 1920'lerin başından beri iyi ilişkiler içinde olduğu kuzey komşusu Sovyet Rusya'daki gelişmelerden de etkilenmiştir. Rusya'nın iktisadî bunalımdan etkilenmemesi, Rusya'daki sanayileşme/ planlama deneyimleri Türk hükümetinin dikkatini çekmekte; bu çalışmalardan yararlanıp yararlanılamayacağı düşünülmektedir. Bir taraftan, Batıda olduğu gibi, Türkiye'de de liberal politikalara güven kırılıp aydın kesim arasında "liberalizm-devletçilik" tartışmaları sürerken, diğer taraftan hükümet, Sanayi (1930) ve Ziraat (1931) Kongreleri ile nasıl bir iktisadî program izlenmesi gerektiğini araştırmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1977: 122-124 ve 190-197).

Kısaca, dünya bunalımının ekonominin hassas dengesini altüst etmesi, bunun halk üzerindeki etkisi, özel kesimin çok yavaş gelişmesi ve istenilen şekilde kaynak dağılımının gerçekleştirilememesi Baudaki ideolojik/politik değişiklikler ve Rusya'nın planlama deneyimi hakkındaki olumlu izlenimler, Türkiye'yi zorunlu olarak *Devletçilik*'e yöneltmiştir.

Devletçi yaklaşım, ilk kez Afet İnan'ın *Yurtbilgisi* kitabında, daha sonra Başbakan İsmet Paşa'nın ağzından, 1930 Ağustosunda bir konuşma olarak açıklanmış; 1931 yılında da Halk Partisinin altı okundan biri olarak kabul edilmiştir (Kongar, 1998: 352).

"*Devletin ekonomiye artan müdahalesinin tezahür biçimi olan devletçilik*" (Boratav, 1974) üzerindeki tartışmalar iki grupta gelişmiştir. Devletçilik kimilerince bir iktisat politikası olarak değerlendirilmiş, kimilerince de iktisadî ve toplumsal bir sistem olarak yorumlanmıştır. Bir iktisat politikası olarak devletçilik kapitalist gelişme modelini seçmekle beraber liberalizme karşı çıkılarak, ekonominin daha etkin ve adil işlemesi için devlet müdahaleciliğini ifade etmekte, devletin özel girişimin yapamadığı ve kamu çıkarlarının gerektirdiği işleri yapacağını ifade etmektedir. Bir sistem olarak devletçilik iddiası ise, kapitalist ve sosyalist sistem arasında ve her iki sistemin kötü yanlarını eleyen yepyeni bir sistemdir, Türkiye ve onun gibi az gelişmiş ülkelerde

doğmaktadır (bkz. *Kadro*, cilt, 1, 2, 3; Başar, 1931: 1933). 1930'ların başındaki ateşli bir şekilde süren "*Liberalizm-Devletçilik*" tartışmalarına rağmen (bkz. Trak, 1982), uygulamada devletçilik, belirli bir ideolojik, doktriner yapıdan bağımsız, pragmatik bir gelişme göstermiştir. Devletin özel girişimciliğin yerini almayıp özel kesimle rekabet eden değil, onu tamamlayan bir yapı geliştirdiği; ekonominin her alanına yayılan değil, daha çok, kısmi bir (sanayi sektöründe) kamu girişimciliği benimsediğini görüyoruz.

1923-1930 arasında çok zayıf olarak sürdürülen (daha çok millileştirmeler ve kamu tekelleri kurma biçiminde) kamu girişimciliğinin, 1930 sonrasında yaygınlaştığını (piyasa ve fiyatlara dolaylı/dolaysız müdahaleler, korumaya ve teşvik uygulamaları), buna ilaveten devletin planlı şekilde sanayi işletmeler kurarak ve millileştirmeleri sürdürerek bilfiil devlet işletmeciliğine yöneldiğini söyleyebiliriz.

B. 1930-1938 DÖNEMİ PARA POLİTİKASI

1920'lerde uygulanan klasik "*sağlam para-deniz bütçe*" iktisat politikasının 1930'larda da sürdürüldüğü görülmektedir. 1923 ile 1937 arasında başbakanlık yapmış olan İsmet Paşanın Aralık 1929'da yaptığı meclis konuşması, hükümetin para politikası ve bu politikanın dayanaklarını bize göstermektedir: "*Millî paranın altına nazaran sabit bir kıymet alması, bütün kuvvetimizle varmaya çalıştığımız hedeftir... Bizim düşündüğümüz başlıca tedbir, bütçe muvazenesi gibi bütün memleketin tediyeye muvazenesinde de açıktan kurulmaktır*" (Öztürk, 1968: 129-130).

1933'te Londra'da toplanan Uluslararası Para ve İktisat Konferansına, Türk hükümeti, "altın karşılıklı para ve dış ticarete iki yanlı anlaşmalarla (takas, kliring), ödemeler bilançosu denliğini sağlama önerileriyle katıldığı görülmektedir (Kutay, 1938: 129-130).

Hükümetin iktisat politikaları üzerinde 1929-1934 döneminde Türkiye'ye gelerek, hükümete Türkiye'nin iktisadi ve parasal durumu hakkında rapor hazırlayan uzmanların da etkisi olmuş; hatta bu uzmanlar hükümetin para ve iktisat politikalarını onaylamışlardır. 1929'da Türkiye'nin sorunlarına ilişkin hükümetçe bir rapor hazırlanan Charles Rist'in önerileri şöyledir: (i) Malî idarenin yeniden düzenlenerek bütçenin dengelenmesi; (ii) Ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi için, ihracatı teşvik eden, ithalatı kısıtlayan bir dış ticaret politikası ve buna destek olmak üzere bayındırlık çalışmalarının ertelenmesi; (iii) Karşılıktan yoksun Türk parasının bir uluslararası borçlanma ile altın karşılığının temini ve para piyasasında denetimi ve gereken esnekliği yaratacak bir merkez bankasının kurulması (Rist, 1930).

Hükümetin ve yabancı uzmanların birbiriyle çakışan para ve para politikası konusundaki görüşlerine karşı çıkan alternatif görüşler de yok değildi: 1930'ların başında gerek *Kadro* dergisinde yazan (Şevket Süreyya, Vedat Neditim, Burhan Asaf, Yakup Kadri gibi) bir grup aydın, gerekse Ahmet Hamdi Başar; altın karşılıklı para sistemi ve bunun getirdiği sıkı para politikasına karşı çıkmakta, kredi genişlemesiyle devletin yatırımlara girişmesini, tarım kesiminin gelirlerinin artırılarak ekonominin canlandırılmasını savunmaktaydı (Yay, 1990).

Hükümet bu alternatif görüşü dikkate almadan yine kendi bildiği "sağlam para-denkle bütçe" politikasını, parasına altın karşılığı temin etme ve karşılıksız para basmama politikasını titizlikle sürdürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda elindeki 158.7 milyon lirayı Merkez Bankasına devretmiştir. Paranın istikrarının altın karşılıkla sağlanabileceğini düşünmesine rağmen, elinde ne altın ne de altına çevrilebilir döviz olmadığından Merkez Bankasına, devrettiği paralar karşılığı, % 1 faizli hazine tahvili vermiştir.

Ancak 1930'ların ikinci yarısından itibaren girilen sanayi yatırımlarının etkisiyle, sıkı para politikası konusundaki titizlikten bir ölçüde sapılmıştır. 3 Temmuz 1938'de Merkez Bankası kanununa yapılan eklerle, Merkez Bankası'nın para arzını artırabileceği istisnai durumlar genişletilmiş, devletin Merkez Bankası kaynaklarından yararlanma olanağı artırılmıştır.

Merkez Bankası parasındaki gelişme konusunda şunları söyleyebiliriz: 1929-1933 arasında, ekonominin karşılaştığı depresyon ve fiyat düşmesi nedeniyle bir yandan TL'nin reel değerinde artma, diğer yanda mübadele hacminin daralması ile para talebi azalmış; bu nedenle tedavüldeki para stoku 1934'e kadar bir miktar düşmüştür. 1934'ten sonra ise depresyon-deflasyon sürecinden çıkılması ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)'na girilmesi ile çoğunluğu devletten kaynaklanan artan fon gereksinimini karşılamak üzere para arzı artırılmıştır. 1934-1938 arasında Merkez Bankası parası; % 30 oranında artış göstermiştir ki, gelirdeki büyüme göz önünde tutulduğunda bu artışın yüksek olmadığı söylenebilir. (Tablo 7; I. sütunda banknot ve madeni para toplam miktarı gösterilmiştir.)

Hükümetin para politikasının hedefi olan TL'nin altın karşılığının tespiti ve bu oranın ne ölçüde gerçekleştirildiğini anlamak için Merkez Bankası altın stoklarına bakarsak; Merkez Bankası'nın vadesiz taahhütlerine (banknot+mevduat) ait altın karşılık oranı 1932'de % 12.7 iken 1938'de % 16.8 olmuştur (Köklü, 1947: 40). Bir başka kaynağa göre Merkez Bankası al-

tın stoku 1931'de 6127 kg iken, 1937 sonunda 26.107 kg'a çıkmış ve Merkez Bankası taahhütlerine yaklaşık % 20 karşılık teşkil etmiştir (Ete, 1938: 19; Cillov, 1965: 406).

1. BANKACILIK

1929-1938 döneminde bankacılık sisteminde görülen gelişmeler üç noktada toplanabilir: Devletin, giriştiği sanayi yatırımlarını idare edecek ve finansmanını sağlayacak ihtisas bankaları kurması; daha önce belirttiğimiz nedenlerle Anadolu'daki yerel bankaların sayılarının azalması; banka sistemini düzenleyici/denetleyici kanunlar çıkarılması.

Devlet bu dönemde beş önemli banka kurmuştur: 1932'de Sanayi ve Maadin Bankası kapatılmış ve 1933'de Sümerbank kurulmuştur. Devlet sermayesi ile kurulacak sınaî işletmeleri kurmak ve işletmek, sınaî işletmelere kredi sağlamak ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak gibi görevleri olan Sümerbank, 20 milyon TL sermaye ile kurulmuş; 1934'de uygulamaya konan BBYSP'nın gerçekleştirilmesine doğrudan ya da iştirak suretiyle büyük ölçüde kaulması nedeniyle sermayesi giderek artmış, 1939'da 100 milyon TL olmuştur (Özbek, 1937: 134-135).

Kurulan ikinci önemli banka, 1935'de devletin madencilik ve elektrifikasyon alanlarındaki teşebbüslerini kurmak, işletmek ve finanse etmek üzere kurulan Etibank'tır. Bankanın itibarî sermayesi 20 milyon TL olarak saptanmış; 1939'da itibarî sermayenin ancak % 27'si ödenebilmiştir (Ferman, 1950: 75).

Devlet ayrıca 1937'de denizyolları işletmelerini yönetmek, yenilemek, kurmak ve finanse etmek amacıyla 50 milyon sermayeli Denizbank'ı kurmuş; banka 1938'de faaliyete geçmiştir. 1933'de şehirlerin çeşitli alt yapı ve imar gereksinimlerini karşılamak, belediyelere kredi yardımıyla bulunmak üzere Belediyeler Bankası kurulmuş; bankaların 15 milyon TL olan sermayesinin 1935'de 4.2 milyon TL'si ödenmiştir. Küçük esnaf ve sanatkarların kredi gereksinimini karşılamak üzere kurulması 1933'de kararlaştırılan Türkiye Halk Bankası gerekli sermaye sağlanamadığından ancak 1938'de faaliyete geçebilmiştir (Zarakolu, 1973: 46-47).

Yerel bankaların önemli bir kısmı bunalım koşullarında iflas edip kapanırken, 1935'den sonra kırsal kesimde "Kredi ve Satış Kooperatifleri"nin gelişim göstermesiyle mahalli bankalara gereksinim azalmıştır (Atasagun, 1943: 145).

Bankaların mevduat ve kredi tutarları, ekonomideki tasarruf ve yaratılan kaydi para hakkında fikir verilebilir. Tablo 6'dan görüldüğü gibi, yerli yabancı bankalardaki vadeli ve tasarruf mevduatı toplamı 1933-1938 arasında % 110 artmıştır. Aynı dönemde vadesiz mevduat % 48 artış göstermiştir. Toplam banka mevduatlarındaki artış ise aynı dönemde % 74'dür. Bu dönemde yabancı bankaların etkinliği azalmış; milli bankaların toplam mevduat içindeki payı % 76'dan % 81'e yükselmiştir.

TABLO 6
Dış Ticaret

Yıllar	Vadeli mevduat tasarruf mevduatı toplamı (milyon TL)	Vadesiz mevduat (milyon TL)	Toplam mevduat (milyon TL)	Milli bankalardaki toplam mevduat	Banka kredileri (milyon TL)
1929	-	-	211	-	204
1930	-	-	207	-	214
1931	-	-	212	-	201
1932	-	-	184	-	175
1933	78.6	114.7	193.3	146.7	181
1934	81	105.2	186.2	146.8	191
1935	102.9	101.4	204.3	168.8	200
1936	119.4	132.6	252	199.5	220
1937	139.7	157.1	296.8	237.2	280
1938	165.4	170.2	335.6	270.7	287

Kaynak: 1929-1932 yılları toplam mevduat rakamları ile banka kredileri Tezel (1982): 111- Tablo 3-8 (1933-1938) Vadeli, vadesiz, Milli Bankalardaki toplam mevduat rakamları: *İstatistik Yıllığı*, cilt 11 (1939-40), s. 394.

Çoğunluğu bir kaç banka tarafından sağlanan toplam banka kredileri 1929-1938 arasında % 40 artış göstermiştir. 1933 yılına kadar başıboş bırakılan bankacılık/kredi sisteminde faiz oranları, bankalar arası rekabet ve kişilerin banka ile pazarlık gücüne göre belirlenmekteydi. Bankaların mevduata ve kredilere uyguladıkları faiz oranları oldukça farklıdır: Yapılan bir ankete

göre, bankaların vadesiz mevduata ödedikleri faiz hadleri % 1.5-12.5 arasında; vadeli mevduat faiz oranları ise % 2-12 arasında değişmekteydi (Hines, 1936: 52). Bankaların 1927-1932 arasında kredi faiz oranları giderek artarak % 14 ve üzerinde yoğunlaşmıştır (Hines, 1934: 52-58). 1933'de Mecliste yapılan tartışmalardan bankaların kredilerine uyguladıkları faiz hadlerinin, büyük şehirlerde bankalar arası rekabet nedeniyle % 8-12 arasında değişirken; aynı bankaların İç Anadolu gibi kırsal yörelerde uyguladıkları faiz hadlerinin % 15-22 arasında değiştiği; mahallî bankaların faizlerinin ise % 8-38 arasında olduğu anlaşılmaktadır (Kutay, 1938: 146). Bankaların dışında tefecilerin uyguladıkları faiz oranlarının ise ortalama % 50-80 arasında değiştiği ifade edilmektedir (Atasagun, 1943: 166). Bu durum devletin kredi piyasasına müdahalesini ve faiz oranlarının düzenlenmesini gerektirmiş; 8 Haziran 1933'de çıkarılan "Ödünç Para Verme İşleri Kanunu" ile tefeci işlemleri düzenlenmeye çalışılmış; kanunla en çok % 12 faiz alınması, bundan fazla alınan faizlerin artan kısmının İl Özel İdarelerine verilmesi şartı getirilmiştir (Zarakolu, 1973: 65).

1929-1933 depresyon döneminde fiyatların ve mübadele hacminin düşmesi nedeniyle, para talebinin düşmesi faiz hadlerini düşürmüş olsa da, bu düşüş daha çok birkaç büyük bankada görülmüş; küçük bankalar ise, aksine kredilerin geri ödenmeme riskinin artması nedeniyle faiz oranlarını artırmışlardır (Kazgan, 1977: 249-250). 1933'de faiz haddine % 12 sınır konmuşsa da bu oran yine de yüksek bir orandı. Faiz oranlarının 1938'e kadar yüksekliğini korumasının temel nedeni, devletin millileştirme girişimleri ve sanayi yatırımları finansman ihtiyacını artırırken, aynı zamanda sıkı para politikası uygulanması ve kısa ve uzun vadeli yabancı sermaye girişinin azalmasıdır.

Merkez Bankası, uyguladığı reeskont politikası ile de özel ve kamu kesimi senetlerini iskonto ederek ya da avans vererek ekonominin artan para talebini karşılamaya çalışmıştır. Merkez Bankası reeskont 1932'de % 8 iken, 1933'de % 5.5'a düşürülmüş; 1933-1938 arasında sabit tutulan bu oran; 1938'de % 4'e indirilmiştir. Reeskont oranlarının düşmesindeki temel etken, hükümetin artan fon gereksinimini Merkez Bankası'ndan ucuz maliyetle karşılama düşüncesi olmuştur (Zarakolu, 1973: 168).

1930'ların ikinci yarısından itibaren kamu kesiminin artan fon talebinin karşılanması için, çıkarılan çeşitli kanunlarla banka mevduatlarından önemli ölçüde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bir yandan, 1933'de çıkarılan "Mevduatı Koruma Kanunu"ndaki zorunlu mevduat karşılık oranları 1935'de % 50'lere çıkarılmış; bir yandan da 1936'daki "bankalar kanunu" ile % 15 oranında devlet iç borçlanma senetlerinden munzam karşılık ayrımları zorunlu

hale getirilmiştir. Böylece hükümet kamu yatırımları için neredeyse piyasa fiyatının yarısı maliyetinde kaynak sağlamıştır (faiz oranı % 12 iken, iç borçlanma faiz oranları % 5-7 idi) (Zarakolu, 1973; Özbek, 1937).

Para politikasının göstergeleri olarak Merkez Bankası işlemlerini, banka sistemini ve faiz oranlarının gelişimini inceledikten sonra; para politikasının gelir ve fiyatlar üzerine yansımaları ve ekonomiye etkilerini ele alabiliriz.

TABLO 7

Yıllar	Banknot ve madeni para toplamı (milyon TL)	Vadesiz mevduat (milyon TL)	Para arzı I+II	Kaydi para oranı (%)
1929	160	184	344	54
1930	168	-	-	-
1931	169	-	-	-
1932	157.2	-	-	-
1933	155.3	114.7	270	42
1934	167.4	105.2	272.6	38
1935	178.8	101.4	280.2	36
1936	201.8	132.6	334.4	40
1937	194.0	157.1	351.1	45
1938	219.4	170.2	389.6	44

Kaynak: *İstatistik Yıllığı*, cilt 11 (1939-40): 377-394

Tablo 7'ye göre; 1929-1933 döneminde para arzı (banknot+madeni para+vadesiz mevduat) azalmıştır. Bu azalış, fiyatların düşmesi nedeniyle paranın satın alma gücünün artması ve üretimin durgunlaşarak mübadele hacmindeki düşme ile açıklanabilir. (Nitekim 1929-1933 arasında yıllık ortalama toptan eşya fiyat indeksi % 16 oranında düşerken, cari fiyatlarla GSMH azalış göstermiş, ancak sabit (1948) fiyatlarla % 4 oranında artış göstermiştir (bkz. Tablo 8).

1933'den sonra, hükümetin sanayi yatırımlarındaki artış ile ekonominin büyüme sürecine girmesi sonucu artan para talebi, para arzının da artmasına neden olmuştur. Para talebinin karşılanmasında, bankalar önemli rol oyna-

mışlardır. Para arzının içindeki kaydi para (banka parası) oranı 1935-1937 arasında bir miktar artmışsa da, 1923-1929 arası döneme göre önemli miktarda azalmıştır. Hükümet, yatırım harcamaları nedeniyle artan fon gereksinimini, 1934'den sonra banka mevduat karşılıklarını devlet tahvilleri yoluyla kendine aktararak ve 1935'den itibaren Merkez Bankası kredilerinden giderek artan oranda yararlanarak karşılamaya çalışmıştır. 1937 ve 1938'de düşme gösteren fiyatlar, sıkı para politikasından vazgeçmenin göstergesi olan İktisadî Devlet Teşekküllerinin Merkez Bankası kredilerinden yararlanma olanağının doğmasıyla yeniden artmaya başlamıştır (1939'da, bir yıl önceye göre, temel paranın % 40.4, para arzının % 26.4 oranında artması, 1940 fiyatlarında % 24.9 artışla kendini göstermiştir).

1934-1938 döneminde para arzındaki artış, çoğunlukla üretim (gelir) artışıyla emilmiş, önemli bir enflasyon trendi görülmemiştir. Bu dönemde para arzı yılda ortalama % 9.5 oranında artarken, GSMH'daki ve fiyatlardaki artışlar, sırasıyla yıllık ortalama % 8 ve % 5 olmuştur (bkz. Tablo 8). Bu üç değişken arasındaki görece uyum, tek tek yıllar ele alındığında kaybolmaktadır ki bunu para arzı tanımının içerdiği hata payına, fiyat indeksinin enflasyonu temsil etme gücüne ve para talebinin istikrarsızlığına bağlayabiliriz.

TABLO 8

Yıllar	GSMH (cari üretici fiyatlarıyla) (milyon TL)	GSMH (Sabit fiyatlarla) 1948+100	Fiyatlar TEFE 1948+100
1929	2073.1	5278.2	34.8
1930	1580.5	5393.9	26.5
1931	1391.6	5865.7	22.7
1932	1171.2	5235.2	19.5
1933	1141.4	6963.9	17.2
1934	1216.1	6429.6	17.8
1935	1310	6233.8	19.5
1936	1695	7679.8	21.6
1937	1806.5	7798	22.5
1938	1895.7	8537.5	21.4

Kaynak: Bulutay-Tezel-Yıldırım, (1974), Tablo 8.2B ve Ek Tablo 25

Böylece Türkiye, 1930'larda gerek iç, gerekse dış koşulların etkisiyle girdiği devletçilik döneminde, 1929-1938 arasında % 61 oranında GSMH artışı göstermiştir. 1929'da tarım, sanayi ve hizmetler kesimlerinin GSMH'daki payı sırasıyla % 45.8, % 11, % 39.2 iken, 1938'de yine sırası ile % 40.2, % 16.7, % 43.1 olmuştur. Görüldüğü gibi tarım kesiminin payı gerilerken sanayi kesiminin payı artmıştır (Bulutay- Tezel ve Yıldırım, 1974: Tablo 8.1, 8.2c, 85c, 86c).

Ancak hükümetin bu büyümeyi (diğer bir deyişle, yurt içinde yerli maddeye dayanan tüketim malları sanayii kurma amacın) sıkı para ve daraltılmış denk bütçe (hatta fazla veren bütçe) politikası ile sürdürmeye çalışması, hem ekonomiyi zora koşmuş hem de iktisadî büyümenin sınırlı olmasına neden olmuştur.

Dünya bunalımı nedeniyle tarım ürünleri fiyatlarının aşırı düşmesi sonucu oluşan dış ticaret/ödemeler bilançosu açığının ithalatı kısırarak kapaltmaya çalışılması bir zorunluluktan diyebiliriz. Fakat, hükümetin bir yandan döviz kurunu değerli tutarak devalüasyondan kaçınma, diğer yandan düşük fiyatlarla daha çok ihracat yapabilmek amacıyla, içte oluşan tarım-sanayi ürünleri arasındaki fiyat makası için tedbir almama politikasını, ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen yanlış bir iktisat politikası olarak değerlendirebiliriz. Buna ek olarak, para arzını artırmaktan kaçınma (sıkı para) ve bütçe harcamalarını kısarak denk bütçe politikası ile 1929-1938 döneminde sağlanan büyüme, tüketimin büyük ölçüde kısılması ve tarım-sanayi kesimleri arasındaki gelir bölüşümünün bozulması pahasına gerçekleştirilmiştir.

Oysa aynı dönemde, gerek gelişmiş, gerekse az gelişmiş ülkeler ekonomilerini depresyondan çıkarabilmek için, bir yandan parasal genişlemeden, diğer yandan bütçe harcamalarını artırarak iç talebi yüksek tutmaya çalışmışlar ve dünya bunalımının etkilerini daha kolay atlatabilmişlerdir.

2. PARANIN İSTİKRARI

1930'lu yıllarda hükümet, 199 tarihli yeni Gümrük Kanunu ve 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile dış ticareti sıkı denetim ve kontrol altında yürütmüştür. 1930'lu yıllarda dış ticaret ikili anlaşmalarla yürütülmüş; Türkiye'nin müşterilerinden mal alınmış; içeride üretilen malların ithalatına yasaklar getirilmiş; dış ticaret fazlası elde edilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalar çerçevesinde 1929'da 100 milyon TL'yi aşan dış ticaret açığı, fazlaya dönüşmüş, (bkz. Tablo 9); 1930'ların sonunda ithalatın bileşiminde dikkati çeken farklar oluşmuştur. Ülke içinde üretilen malların toplam ithalat içindeki payı ciddi şekilde düşerken; ara ve yatırım mallarının ithalattaki nispi payı artmıştır.

TABLO 9
DIŞ TİCARET
(Cari Fiyatlarla Milyon TL)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark	İhracat/İthalat oranı (%)
1929	256.3	155.2	-101.1	60.4
1930	147.6	151.5	3.9	102.6
1931	126.7	127.3	0.6	100.5
1932	86.0	101.3	15.3	117.8
1933	74.7	96.2	21.5	128.8
1934	86.8	92.1	5.3	106.1
1935	88.8	95.9	7.1	107.9
1936	92.5	117.7	25.2	127.2
1937	114.8	138.0	23.2	120
1938	149.8	144.9	-4.9	96.7

Kaynak: *İstatistik Yıllığı*, cilt 11 (1939-1940): 265

1930'lerde Türkiye, en önemli ticaret partneri olan Almanya'nın dış ticaret politikasından çok çarpıcı biçimde etkilenmiş; dış ticaretinin büyük kısmı bir ülkeye bağlamaktan doğan sıkıntılar yaşamıştır. Almanya'nın Türkiye'nin ihracat stoklarını dünya piyasa fiyatlarının üzerinde satın alıp, Türkiye'yi Almanya'dan daha fazla ithalata zorlaması, Türkiye'nin ihracat gelirlerini başlangıçta artırsa da, ihraç ürünlerinin fiyatlarını dünya piyasa fiyatlarından uzaklaştırmış; Türkiye'nin diğer ülkelere yaptığı ihracatı zorlaştırmıştır. Almanya'nın uyguladığı bu politika ve Türk hükümetinin TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerini fiili tespitlerle koruma çabaları, paranın ülke içi değerini etkilemiştir.

Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki durumuna baktığımızda, 1930'da TL karşısında en yüksek seviyeye çıkan yabancı paraların, bu tarihten itibaren değerlerinin düştüğü, TL'nin 1933'den sonra artan şekilde yabancı paralar karşısında aşırı değerlendiğini görüyoruz (Tablo 10). Hükümet TL'yi yabancı paralar karşısında aşırı değerli tutmayı sürdürürken, dünya fiyatlarına göre yüksek olan ülke içi fiyatlarla ihracat yapabilmek için kliring ve takas işlemlerine prim uygulamaya başlamış; ithalatçılardan alınarak ihracatçıya verilen bu primler, ithal mallarının maliyetlerini artırarak iç fiyatların yükselme etkenlerinden biri olmuştur. Uygulanan primlerle cari kurların farklılığı TL'nin aşırı değerli olduğunun bir kanıtıdır (Köklü, 1947: 72-77).

TABLO 10
DÖVİZ KURLARI

Yıllar	Sterlin (krş)	Dolar (krş)	100 Fransız Frangı (krş)
1929	1008	209	814
1930	1032	212	834
1931	965	212	830.2
1932	738	211	829.8
1933	702	166	829.8
1934	637	126	829.2
1935	617	126	829.8
1936	625	125.7	751.8
1937	624	126	502
1938	616	126	360.5

Kaynak: *İstatistik Yıllığı*, cilt 11 (1939-40): 370-71.

IV. SONUÇ

Uygulanan iktisat politikası ve sanayileşme stratejileri açısından iki alt döneme ayırarak incelediğimiz 1923-1938 döneminin aslında pek çok yönden bütünlük ve devamlılık içerdiğini belirtmiştik. Herşeyden önce, 15 yıllık bu dönem Kurtuluş Savaşını veren ve Cumhuriyeti kuran kadronun yönetiminde geçirilmiştir. Dolayısıyla yönetici kadronun temel fikirlerinde bu dönem içinde çok büyük farklılaşmalar olmamıştır. Her ne kadar yöneticilerin ekonomi konusunda bilgi birikimleri olmasa da temel hedef olan (kapitalist sanayileşme) fikri değişmemiştir. Ancak kapitalist üretim tarzını evrilerek, kendi doğal gelişimi içinde yaşayamamış yarı sömürge bir imparatorluk mirası devralan genç Cumhuriyet hükümeti, hızlı bir biçimde kaybedilen zamanı kapamak için sürekli arayış içinde olmak durumunda kalmıştır. 1920'lerde çok zayıf olan iktisadi bilgi birikimi, 1930'larda oldukça gelişmiş; Batıdaki liberalizm/devletçilik tartışmaları Türkiye'de de yansımalarını bulmuştur. 1930'lardaki devletçilik uygulamaları da, kendi haline bırakılırsa gerçekleşmeyeceğine inanılan kapitalist gelişmeyi daha hızla gerçekleştirme amacını taşımaktadır.

Dönem boyunca değişmeyen ikinci unsur, para ve maliye politikalarındaki yaklaşımdır. Ekonomide fiyat istikrarını ve sağlam bir paranın varlığını hedefleyen yönetim denk bir bütçe ve sıkı bir para politikasından hiç vazgeçmemiştir.

Metin içinde de ayrıntıyla açıkladığımız gibi, 1923-30 arasındaki yıllarda bazı para hemen hemen hiç değişmeden sabit kalırken; ekonomideki para talebini, hiçbir yasal sınırlamanın ve bir merkez bankasının olmadığı bir ortamda bankacılık sisteminin yarattığı "banka parası" karşılamıştır. Tamamıyla altın karşılıktan yoksun bir para stoku ile, ekonomik faaliyetler sürdürülmüş ve piyasanın istediği ölçüde para yaratılarak ve ekonomideki para arzının para talebine uygunluğu sağlanarak hem üretim artışı, hem de fiyat istikrarı sağlanmıştır. 1924-29 arası yıllarda üretim (GSMH) artışı % 72, fiyat artışları ise % 12 olmuştur. Ancak üretimdeki bu artışın bir ölçüde savaş içinde son derece daralmış olan üretim kapasitesinin normal koşullara döndükçe harekete geçmesi sonucu ortaya çıktığını gözarı etmemek gerekir. Bunun yanısıra üretimdeki artışın daha çok GSMH'nın % 50'ye yakınına oluşturan tarım kesiminde gerçekleştiğini; bu dönemde sınaî üretimde artış olmadığını da rakamlar göstermektedir.

Millî gelirdeki artışlara rağmen, sanayileşme hedefinin 1923-29 yılları içinde gerçekleşmemiş, iktisadî ve siyasî sorunların istenen ölçüde bertaraf edilememesi ve 1929 Dünya Bunalımının da etkilemesiyle, 1930'lardan itibaren, devletin daha aktif şekilde ekonomiyi yönlendireceği yeni bir strateji benimsenmiştir: Devletçilik.

Devletçilik yıllarının başında (1929-33) hem dış konjonktürün etkisiyle, hem de uygulanan sıkı para/denk bütçe politikalarının etkisiyle ülke ekonomisi deflasyonist bir sürece girmiştir. Hem dış ticaret hadlerinin, hem de iç ticaret hadlerinin tarım kesimi aleyhine geliştiği bir ortamda, tarım kesiminin devlet desteklerinden yoksun tutulması nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan tarım kesiminin talebinin düşmesine neden olmuştur.

Özellikle 1933'ten sonra devletin planlama/sanayileşme stratejisi ile giriştiği büyük çaplı sanayi yatırımlarının bu deflasyonist politikalarla gerçekleştirilemeyeceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Devletin artan fon talebi nedeniyle, hükümet çıkardığı kanunlarla ve Merkez Bankası'nın devreye girmesiyle para/kredi piyasası üzerindeki etkinliğini artırmıştır. Artan para talebi, Merkez Bankası kredileri ve bankaların mevduat karşılıklarının devlet tahvillerine yatırılması yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Sanayileşmede bir önceki döneme göre hamle yapılmış olsa da, 1930'lardaki büyüme oranının potansiyel büyüme oranına göre düşük kaldığı düşünülebilir.

Bu dönemde dünya bunalımının olumsuz etkilerini gidermek amacıyla pek çok ülke talep hacmini artırıcı, genişleyici politikalar uygulamaktayken, Türkiye'nin enflasyon korkusu nedeniyle sürdürdüğü sıkı para politikası, bir ölçüde ekonomik büyümeyi kısaçak altında tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Atasagun, Y.S. (1943), *Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası*, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S. (1966), *İkinci Adam*, cilt 1, Remzi Kitapevi: İstanbul.
- Başar, A.H. (1931), *İktisadi Devletçilik*, cilt 1, Matbaacılık ve Neşriyat Türk AŞ, İstanbul.
- Başar, A.H. (1933), *İktisadi Devletçilik*, cilt 2, Matbaacılık ve Neşriyat Türk AŞ, İstanbul.
- Başar, A.H. (1962), *Barış Dünyası*, cilt 1, 2, 3, sayı 6, 8, 10, 11, 13.
- Başar, A.H. (1981), *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. baskı, AİTİA, Ankara.
- Boratav, K. (1974), *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Bulutay, T. - Tezel, Y.S. ve Yıldırım, N. (1974), *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*, AÜSBF Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Cillov, H. (1965), *Türkiye Ekonomisi*, İkinci Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul.
- Derin, H. (1940), *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul.
- Effimianidis, Y. (1936), *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye*, cilt II, Kağıtcılık ve Matbaacılık AŞ, İstanbul.
- Eldem, V. (1970), *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara.
- Eldem, V. (1973), "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ergin, F. (1977), *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*.
- Ete, M. (1938), *Cumhuriyetten Sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz*, CHP Yayını.
- Ferman, C. (1950), *Türkiye'de Sanayi Kredisi*, Doktora Tezi, İktisat Fak, İstanbul.
- Hines, W.D. - Somervell, B. (vd.) (1936), *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*, cilt V, VI, VII (Kitap III), Mehmet İhsan Matbaası, Ankara.

- İlkin, S. (1973), "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kadro*, cilt 1, 2, 3.
- Kazgan, G. (1977), "Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu Kapital Birikimi ve Örgütlemeler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İTİA Mezunlar Cemiyeti, İstanbul.
- Kepenek ve Yentürk, (1994), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keyder, Ç. (1978), "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Özel Sayı.
- Keyder, Ç. (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Kongar, E. (1998), *21. Yüzyılda Türkiye, 21 Yüzyıla Geçerken Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Köklü, A. (1947), *Türkiye'de Para Meseleleri*, Milli Eğitim Basımevi.
- Kutay, C. (1939), *Celal Bayar*, cilt 1, Kenan basımevi, Ankara.
- Ökçün, G. (1971), *1923 İzmir İktisat Kongresi*, AÜ SBF Yayını.
- Özbek, S.E. (1937), *Tasarruf, Ekonomi İlimindeki Yeri ve Türkiye'de Tasarruf Hareketleri*, İstanbul.
- Öztürk, K. (1968), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul.
- Saka, R. ve Tahsin, H. (1930), *Sermaye Hareketi*, Amedi Matbaası, İstanbul.
- Silier, C. (1973), "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981), *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, T.C. Merkez Bankası, 50. Kuruluş Yılı Armağani*, Ankara.
- Tezel, Y.S. (1977), "1923-1928 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, içinde İTİA, İstanbul.

- Tezel, Y.S. (1982), *Türkiye İktisat Tarihi 1923-1950*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Trak, A. (1982), "Liberalizm Devletçilik Tartışması", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4, İletişim Yayınları.
- Yay, G. (1981), *1923-1929 Dönemi Türkiye'de Para Politikası*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. İktisat Fak.
- Yay, T. (1981), *Türkiye'de Para Politikası (1929-1938)*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. İktisat Fak.
- Yay, T. (1990), "1930'lar Türkiye'sinde İktisat Politikası Tartışmaları", *İktisat Dergisi*, 310, s. 33-40.
- Zarakolu, A. (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, No 61.

